

Bevezetés és kutatástörténeti áttekintés

A kora újkori főrangú házaspárok levelezéseiből eddig csak kevés jelent meg nyomtatásban, a legnépszerűbbeknek az erdélyi fejedelmek és feleségeiké bizonyultak. Szilágyi Sándor 1875-ben adta ki a Rákóczi fejedelmi család levelezését, benne Lorántffy Zsuzsanna és I. Rákóczi György egymásnak írt leveleit, ezt Bethlen Gábor és Károlyi Zsuzsanna, valamint Kemény János és Lónyay Anna levélváltása követte.¹ Majdnem 80 évnek kellett eltelnie egy újabb házaspári levelezés megjelenéséig, 1975-ben a Nyáry Pál és Várday Kata közti leveleket Benda Kálmán tette közzé, majd 1988-ban Nádasdy Tamás nádor és felesége, Kanizsay Orsolya egymásnak, illetve orvosuknak küldött leveleit Vida Tivadar.² Gyakoribb eljárás volt a múlt századtól kezdve, hogy csak az egyik házastárs leveleit közölték, a régebbi kiadások közül említhetők Thurzó György Czobor Erzsébethez, Révai Kata Szidónia Ostrosith Mátyáshoz és Esterházy Miklós második feleségéhez, Nyáry Krisztinához címzett levelei vagy újabban Rákóczi Erzsébet Erdődy Györgyhöz írt levelei.³

A fent felsoroltak közül mennyiségére nézve kiemelkedik Esterházy Orsolya és Pál levelezése, amely a Magyar Nemzeti Levéltár Országos

Levéltárában, az Esterházy hercegi család iratai között a P 125 jelzetű szekcióban található. A Pál nádor iratait tartalmazó levéltári egységet Hárich János (1904–1990) hercegi levéltáros hozta létre az 1930-as években a hitbizomány akkori feje, Esterházy Pál herceg (1901–1989) megbízásából. A fiatal herceg szerette volna elődei személyes jellegű dokumentumait teljes egészében rendben látni. A hatalmas családi levéltár fő állományát 1921-ben, Kismarton és környéke osztrák fennhatósága alá kerülése előtt Eszterházára, majd 1926-ban Budapestre költöztették, míg a gazdasági jellegű levéltár Fraknón maradt.⁴ Az 1930-tól levéltárosi pozíciót betöltő Hárich 1932-ben fogott neki a rendezésnek a budai Tárnok utcai palotában, amelyről így számolt be a hercegnek:

„Főméltóságod a levéltár munkaprogramjául a szoros értelemben vett családi iratok rendezését és jegyzékelését kegyeskedett elrendelni. E munka eredményeként Pál nádor bizalmas családi levelezésének kétkötetes részletes jegyzékét bátor voltam Főméltóságodnak mély tisztelettel felterjeszteni. A rendezésre nemcsak azért választottam Pál nádor iratait, mert

1 *A két Rákóczy György családi levelezése*, kiad. SZILÁGYI Sándor, Bp., 1875 (Magyar történelmi emlékek. Okmánytárak, 24.); *Bethlen Gábor és nejének Károlyi Zsuzsannának levelezése*, kiad. SZABÓ Károly, Történelmi Tár 1(1879) 201–218.; *Kemény János és Lónyay Anna levelezése*, kiad. TÓTH Ernő, Történelmi Tár 1(1900), 161–218.

2 *Nyáry Pál és Várday Kata levelezése 1600–1607*, kiad. BENDA Kálmán, Kisvárd, 1975 (A Kisvárdai Vármúzeum Kiadványai 7.); „*Szerelmes Orsikám...*” *A Nádasdyak és Szegedi Kőrös Gáspár levelezése*, kiad. VIDA Tivadar, Bp., Szépirodalmi, 1988.

3 *Bethlenfalvi gróf Thurzó György levelei nejéhez Czobor-Szent-Mihályi Czobor Erzsébethez*, I. kötet 1590–1600 és II. kötet 1601–1616, kiad. ZICHY Edmund, Bp., 1876; *Révai Kata Szidónia levelei férjéhez (1656–1702)*, közli KOMÁROMY András, Magyar Történelmi Tár 12(1889), 150–180. és 270–298. *Esterházy Miklós levelei Nyáry Krisztinához*, közli MERÉNYI Lajos, Történelmi Tár 23(1900), 16–60., 264–295. *Esterházy Miklós újabb levelei Nyáry Krisztinához*, közli MERÉNYI Lajos, Történelmi Tár 24(1901), 354–386., 481–512.; *Rákóczi Erzsébet levelei férjéhez 1672–1707*, kiad. BENDA Borbála és VÁRKONYI Gábor, Bp., 2001.

4 RESS Imre, *Hajnal István, a kismartoni hercegi levéltáros*, *Korall* 15–16(2004), 284–315., 286–287. és 297.

a kétségtelenül sokoldalú és eredeti egyéniséggel már korábbi munkáim kapcsán foglalkoztam, hanem főként azért, mert Pál nádor iratai közelről sincsenek annyira rendezve, mint Miklós nádoréi.

Pál nádor idejéből maradt, talán az összes családtagok közül, a legtöbb irat ránk. Az egész hozzáférhetőlegesen száz köteget fog kiteni. A hatalmas anyagot az alábbi nagy csoportokon belül szándékozom elrendezni.

I. Levelezések

1. Bizalmas családi levelezések
 - a) Pál nádor és első felesége Esterházy Orsolya,
 - b) Pál nádor és második felesége Thököly Éva levelei.
2. Családtagok és rokonok levelezése
3. Idegenek levelei Pál nádorhoz
4. Pál nádor levelei idegenekhez

II. A nádor politikai iratai (az anyag zöme)

III. Művelődéstörténeti és gazdaságtörténeti iratok

1. Hercegi várak, kastélyok építési iratai
2. Gazdasági feljegyzések, számozások
3. Pál nádor irodalmi munkáinak kéziratai

IV. Esterházy Orsolya iratai (vegyesen levelezések, feljegyzések stb.)

V. Thököly Éva iratai (vegyesen m. f.)

A bizalmas családi levelezéseknél az anyagot úgy iparkodtam elrendezni, amint a levelezés lefolyt. Pál nádor és Esterházy Orsolya közti levelezésnél ez nagyjából sikerült is, Thököly Éva levelezése azonban igen hiányos. Amint a levelek szövegéből megállapítható, sok levél már az akkori posta kezén elveszhetett. A Pál

nádornak Thököly Évához elválásuk után intézett összes levelei hiányoznak, a meglévők csupán egykorú másolatok.

E levelezések (úgynevezett missilisek, küldönc által kézbesített levelek) nemcsak a szoros értelemben vett családtörténeti vonatkozásban nyújtanak gazdag és eddig felhasználatlan forrásanyagot, hanem általános történeti szempontból is érdekes adalékokat foglalnak magukban. A missilis levelek történeti szempontból különösen fontosak, mert ezekben sokszor bizalmasan kifejezésre jut az akkori események titkos rugója, ami egyéb forrásokból talán sohasem lenne felderíthető.

Pál nádor eddig rendezett levelezése belső családi élete derűs és árnyas oldalainak visszatükröztetésén kívül fontos adatokat foglal magában az 1663–64. évi török hadjáratról, melyben Pál nádor Zrínyi oldala mellett vett részt és személyes bátorságról, diplomáciai és hadvezéri képességeiről tett bizonyosságot, valamint érdekes részleteket közöl Buda várának 1684. évi ostromáról is. Azonkívül számos művelődéstörténeti kisebb adat található, mely az akkori életviszonyokra jellemző.

Az egyes levelekre a levéltári jelzés (Pál nádor iratai ... csomag ... szám) gumibélyegzővel van rányomva. Főmértősséggel kegyes engedélyével karton borítékfedőket készítettem, ami az iratok kezelését nagyban megkönnyíti. Eddig 684 db levél nyert ilyenformán elhelyezést. Pál nádor iratainak teljessége végett szükséges volna a fraknói úgynevezett Acta Varia több mint 100 köteget kitevő gyűjteményéből kikeresni a nádor eredeti iratait és a rendezés folyamán az itteni gyűjteménybe sorozni.”⁵

Hárich – ahogy évente több alkalommal tett jelentéseiből tudható – már 1932 nyarán Fraknóra utazott, hogy kiválogassa Esterházy Pál iratait:

5 Hárich János Esterházy Pálnak, Budapest, 1932. július 4. Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (MNL OL), Esterházy hercegi család levéltára (E. cs. lt.) P 114 26.d. hiányzó f.szám.

„Főméltóságod a nyár folyamán megengedni kegyeskedett, hogy két hetet Fraknón és Kismartonban tölthessek, az ottani levéltári és könyvtári anyag rendezése és tanulmányozása céljából. Minthogy az ott végzett munkámról írásbeli jelentést nem tettem, most bátorkodom beszámolni arról, hogy a fraknoi levéltárban elsősorban Pál nádor levelei után kutattam. Az ott talált, legtöbbször saját kezűleg írt leveleket Pál herceg itteni, jelenleg rendezés alatt álló iratainak kiegészítése céljából elhozattam. (...)

Pál nádor Fraknóról ideszállított levelezését a közeljövőben rendezendő anyag közé helyeztem. A családi levelezés e csoportjának rendezésében eddig az időrendi beosztásig és a levélírók megállapításáig jutottam. E munka a már végzettnél annnyival is inkább több időt fog igényelni, mert számbelileg is jóval meghaladja a már jegyzékelt anyagot. A most munkában lévő anyag kisebb része Pál nádor közelebbi hozzátartozóinak, gyermekeinek és rokonainak, a nagyobbik része pedig idegen személyeknek, köztük igen sok magas állású egyházi és világi személynek, a nádorhoz intézett leveleit foglalja magában. Ez az anyag is inkább a szorosan vett családtörténeti szempontból nézve képvisel, különösen a nádor személyére nézve, gazdag forrásanyagot.”⁶

Hárich a több ezer levél rendezésével lassan haladt előre, és közben nemcsak a Fraknóról hozott iratokkal bővítette az anyagot, hanem a főlevéltárból, az ún. Repositoriumokból is kiemelt fontosnak vélt dokumentumokat.

„A jegyzékkel párhuzamosan folyt a több időt igénylő anyagkiválasztás és csoportosítás. Külön csoportban helyeztem a vármegyéket, kormányzerveket, egyházi, katonai és egyéb testületek Pál nádorhoz intézett leveleit. Ha-

sonlóképpen külön csoportba kerültek a nádorhoz írt folyamodványok, az idegen személyek egymásközi levelezése és Pál nádornak idegenekhez intézett levelei. Az egyes csoportoknak a jegyzékelés előtt való belső elosztására mindenkor ügyeltem, hogy az anyagban való esetleges változás még a jegyzékelés előtt keresztülvihető legyen. Ilyenformán a rendezendő iratok előzetes csoportosítása csaknem több időt igénylő munka volt, mint a már csoportosított anyag.

Külön kötegeltem azonkívül Pál nádor korán elhunyt bátyjának, László grófnak iratait, melyek rendezésére csak a későbbiek folyamán, Pál nádor iratainak rendezése után fog sor kerülni.”⁷

A levéltáros 1936 nyarán zárta le az első négyezer levél rendezését és jegyzékelését, erről akkor részletes jelentést tett.

„Pál nádor iratainak szétválogatása és jegyzékelése e negyedévben is a levéltári rendezési munka gerincét képezte. A Főméltóságodnak legutóbbi átnyújtott XXI. jegyzék a Pál nádorhoz a családon és nemzetségen kívülálló személyektől intézett levelek utolsó három kötegét foglalja magában s ezzel a nádor levelezésének egyik nagy csoportja szakszerű elintéztetést nyert. Csak ismétlésekbe bocsátkoznék, ha az anyagnak értékét és fontosságát hangsúlyoznám, csupán annyit szabadjon megjegyezni, hogy Főméltóságod levéltára e szempontból is egyedülálló, mert alig van családi levéltár, ahol ennyi 17. századbeli missilis-levél lenne még, különösen rendezve, található.

A most elkészült jegyzék végén abécérendben indexet állítottam össze a levélírókról. Ebből kitűnik, hogy 789 levélírótól közel 4400 levél fekszik az eddig jegyzékelt 46 köteggben.

6 Hárich János Esterházy Pálnak, Budapest, 1933. január 4. MNL OL, E. cs. lt. P 114 26.d. f.2417.

7 Hárich János Esterházy Pálnak, Budapest, 1935. január 15. MNL OL, E. cs. lt. P 114 26.d. hiányzó f.szám.

Az előre megállapított rendezési elvnek megfelelően Pál nádor iratainak első főcsoportjából két nagyobb egység anyaga nyert eddig végleges elhelyezést:

I. rész. Pál nádor levelezései

1. Bizalmas családi levelek

- a) Pál nádor és első felesége, Esterházy Orsolya levelezése
- b) Pál nádor és második felesége, Thököly Éva levelezése

2. Pál nádorhoz intézett levelek

- a) családtagok és nemzetségbeliek levelei
- b) idegen személyek levelei

A legközelebbi jegyzék a megyei hatóságoknak Pál nádorhoz intézett leveleit fogja magában foglalni.”⁸

Hárich János az Esterházy Pál és családtagjai által vagy nekik írt mintegy 7000 missiles rendezését végül 1939-ben fejezte be, azaz a munkálatok hét éven keresztül tartottak.⁹

Esterházy Pál és felesége, Orsolya levelezését Hárich kronológiai sorrendbe állította, azonban több alkalommal is tévesen olvasta a dátumokat, illetve a datálatlan vagy hiányos dátumú leveleket a csomag végére helyezte. A munkálatok során korrigáltuk Hárich tévedéseit és a leveleket helyes időrendbe állítottuk. A Hárich által adott sorszámot, amely egyben az adott levél levéltári jelzete is, a szövegegység végén közöljük.

A levelezés egy kis részét, háromtucatnyi Esterházy Pál által az 1663–1664. évi török hadjáratokból írt levelet már kiadtak a korábbiakban: előbb Merényi Lajos és Bubics Zsigmond az Esterházy Pálról szóló monográ-

fiájukban, majd Iványi Emma a *Mars Hungaricus* című kötetben.¹⁰

A levelezés nem teljes, számos levélnek nincs meg a párja, vagyis sok levél eltűnt az idők folyamán, így ma összesen 362 darabot ismerünk. Az első levelek röviddel a titkos házasság előtt íródtak 1652 első felében, az utolsók 1681 november–decemberében. Vannak évkörök – így például 1658–1662, 1669, 1674–1676 –, amelyekből egyáltalán nem vagy csak nagyon kevés levél maradt ránk, ez összefügghet azzal is, hogy Esterházy Pál ekkor hosszabb ideig együtt, egy helyen tartózkodott a családjával, ami szükségtelenné tette a levélváltást.

Érdekesek a megszólítási és elköszönési formulák. Esterházy Orsolya, aki végig magázódva írt férjének, a tényleges házasságuk előtt „édes bátyámuram”-nak szólította Pált, 1655 után „édes szerelmes uram”-nak. Esterházy Pál az elejétől fogva tegezte és „édes atyámfiá”-nak hívta Orsolyát, és „szerelmes” vagy „hites” uraként búcsúzott el tőle, majd 1659-től gyakrabban vált a „szeretettel szolgál”, amelyből aztán a „neked igaz jóakaród” kifejezés állandósult évtizedekre.

A levelek – Pál egy-két deákkal íratott levélétől eltekintve – saját kezűek, eredetiek és magyar nyelvűek. A levelek írásképe igen eltérő. Esterházy Pál rendezett, jól olvasható sorai rendszerezett ismereteket, tanultságot tükröznek. Orsolyáé ezzel szemben gyakorlatlan, csúnya, kiforratlan, sokszor központozás nélküli. Maga is tisztában van írási nehézségeivel, egyszer azt írja Pálnak, bocsássa meg, hogy ilyen rútul írt, majd nem sokkal később megismétli, hogy ha valami vétek van a levélben, megbocsássa.¹¹ Kezdetben megfigyelhető nála í-zés

8 Hárich János Esterházy Pálnak, Budapest, 1936. június 30. MNL OL, E. cs. lt. P 114 26.d. f.2473.

9 Hárich János Esterházy Pálnak, 1939. április 13. MNL OL, E. cs. lt. P 114 26.d. f.2503–2504.

10 BUBICS Zsigmond – MERÉNYI Lajos, *Herczeg Esterházy Pál nádor 1635–1713*, Bp., Magyar Történelmi Társulat, 1895, 147–189.; Esterházy Pál levelei feleségéhez, Esterházy Orsolyához 1663–1664-ből = ESTERHÁZY Pál, *Mars Hungaricus*, ford. jegyz. IVÁNYI Emma, bev. szerk. HAUSNER Gábor, Bp., 1989, 321–332.

11 Esterházy Orsolya Esterházy Pálnak, Fraknó, 1653. március 6. és Fraknó, 1654. hónap nélkül, 23.

H.

[illegible]

Is skidat atogja meg, legjédre mint dís
vevőre,

[illegible]

Wiederum zu demselben
Bergel nicht

Gift Est. is has ~~received~~

11

(„kírem”, „níkül”, „adazzik”), ez a későbbiekben eltűnik. Szókezdő helyzetben a v és az f gyakran felcserélődik, például voltam helyett „foltam”, farsang helyett „varsang” szerepel. Orsolya a helynevek, nevek és idegen szavak írásában rendkívül bizonytalan, hallás után írja le azokat eltorzult formában, így lesz Illésházból „Ilisazy”, Montecuccoliból „Matakokoli”, gvárdiából „gardinan”, processzióból „prosetcion”, Keresztúrottból „Keresorát”, katzelsdorfból „cacilsdorfi”. A dátumot néha elfelejtette vagy egyszerűen rosszul, hiányosan írta. Az 1670-es évek végére tovább romlott Esterházy Orsolya írása, az olvashatatlan szavak és kifejezések sokasodása összefügghetett szellemi és fizikai állapota rosszabbodásával.

A 362 levél mellett néhány olyan forrást is közreadunk, amelyek szorosan hozzátartoznak a házasság történetéhez. Így az Esterházy Orsolya ingó vagyonát leíró inventáriumot, amelyet 1653 márciusában, nem sokkal a házasság megkötése után vettek fel a láncséri

tárházban. Ugyancsak fontosnak véltük a móringlevelek közlését is, ezek a házassági vagyonszerződések jól jellemezték a két fél közötti viszonyt.

A levelek közreadásakor a következő alapelveket követtük: a szöveg átírásakor a mai helyesírási és központoszási normát tartottuk szem előtt, illetve ahhoz közelítettünk. Az eredetiben j helyett: i, j vagy y = j-nek; u helyett: v = u-nak; i helyett: j, y = i-nek írtuk át. Az egyes szavaknak mondaton belüli, a mai szokásostól eltérő, nagybetűs írásával (pl. Török, Comedia stb.) törekedtünk a barokk levélírási gyakorlat követésére a levélhangulat felidézése érdekében.

A mai hosszú mássalhangzók helyén a forrásokban sokszor csak rövidet találunk, s mivel ezek nem az egykori hangzásállapotot, hanem inkább a helyesírás szabályozatlanságát, következetlenségét tükrözik, így ezeket az alakokat javítottuk. A mai helyesírás szerint fölösleges mássalhangzó-kettőzéseket megszüntettük,

7. Esterházy Pál grófi címere 1655-ből

a magánhangzók hosszúságát és rövidségét a mai nyelvi normákhoz igazítottuk. Az archaikus és tájnyelvi alakokat, ejtési sajátosságokat, ahol csak lehetett, megtartottuk. A feloldásokat kurziválással jelöltük (a szó végi 'n', 'm'-ek kivételével); a szöveg érthetlenségét [?], téves írásmódját [!], hiányos voltát vagy olvashatatlanságát ..., szándékos kihagyást [...] jelöli. A betűhívtséget a személy- és helynevekben megtartottuk.

A levelek kronologikus sorrendben, folyamatos sorszámozással követik egymást. Elöl áll a levél megírásának helye és ideje. A szöveg-átiratban lévő idegen szavakat lábjegyzetben magyarázzuk. A levélegység végén az esetlegesen a címzésben lévő helyneveket és a mai levéltári jelzetet adjuk meg.

Munkánk során mind az átolvasásban, mind az értelmezésben sok segítséget és tanácsot kaptunk kollégáinktól. Itt szeretnénk köszönetet mondani Buzási Enikőnek, Fazekas Istvánnak, Jankovics Józsefnek, Nagy Gábornak, Pálffy Gézának, Sudár Baláznak és Varjassy Péternek.

A kötet képanyagának összeállításához és engedélyezéséhez a következő intézményeknek fejezzük ki köszönetünket:

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (Rácz György),

Magyar Nemzeti Múzeum, Történelmi Képcsarnok (Gödölle Mátyás),

Esterházy Privatstiftung (Florian Bayer, Margit Kopp).

Viskolcz Noémi

Esterházy Pál
és
Esterházy Orsolya
levelezése

Készült
a MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KÖNYVTÁR ÉS INFORMÁCIÓS KÖZPONT,
a MAGYAR NEMZETI MÚZEUM,
a MISKOLCI EGYETEM BTK TÖRTÉNETTUDOMÁNYI INTÉZET
és a SZEGEDI TUDOMÁNYEGYETEM BTK
KULTURÁLIS ÖRÖKSÉG ÉS HUMÁN INFORMÁCIÓTUDOMÁNYI TANSZÉK
közreműködésével

A kutatást a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Hivatal,
OTKA 116154 számú pályázata támogatta

Esterházy Pál és Esterházy Orsolya levelezése

Sajtó alá rendezte
VISKOLCZ NOÉMI és ZVARA EDINA

KIRÁLY PÉTER és KISS ERIKA
közreműködésével

Magyar Tudományos Akadémia Könyvtár és Információs Központ
Kossuth Kiadó

ESTERHAZYANA

A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtár és Információs Központ Esterházy-közleményei

Sorozatszerkesztő

VISKOLCZ NOÉMI

Szerkesztőbizottság

KIRÁLY PÉTER, KISS ERIKA

MONOK ISTVÁN, VISKOLCZ NOÉMI, ZVARA EDINA

ISBN 978-963-09-9724-9

Díszkiadás ISBN 978-963-09-9725-6

Minden jog fenntartva

© Magyar Tudományos Akadémia Könyvtár és Információs Központ 2019

© Kossuth Kiadó 2019

Felelős kiadó Kocsis András Sándor,
a Kossuth Kiadó Zrt. elnök-vezérigazgatója
A kiadó az 1795-ben alapított Magyar Könyvkiadók
és Könyvterjesztők Egyesülésének a tagja
Műszaki vezető Papp Miklós
Nyomdai előkészítés Gróf Levente
Korrektor Török Mária
www.kossuth.hu / kiado@kossuth.hu

A nyomtatás és a kötés a debreceni nyomdászat
több mint négy évszázados hagyományait őrző
Alföldi Nyomda Zrt. munkája
Felelős vezető György Géza vezérigazgató